

Shahid Bahonar
University of Kerman

Shahid Bahonar
University of Kerman

A Comparative Study of the Conflict of "Gender" and "Subordination" in the Two Novels of Vacant Place of Soluch from Mahmoud Dolat-abadi and Alley of Madagh from Najib Mahfouz *

Sayeda Marwarid Hosseini¹ Mohammad khosravishkib² Tahira Sadeghi Tahsal³

Abstract

1. Introduction

The connection of contemporary fiction literature with the political, social, economic and cultural events of the society is a deep and unbreakable connection, and the presence of British and American colonialists in the countries of Iran and Egypt has caused the writers of these countries to be influenced by the political event of their societies and to get rid of the domination of the colonizers, should fight against them by writing post-colonial novels. The writing of post-colonial novels "suggests the literary commitment of the works and different angles of the texts in the struggle for the establishment of domination." The novel can introduce the audience to post-colonial literature and show the direct and indirect presence of the colonizers, their goals and consequences in the lives of the colonized people. Mahmoud Dolatabadi and Najib Mahfouz are prominent writers of contemporary Iranian and Egyptian literature who lived in the colonial and post-colonial eras and have lived and real experiences from this era. They have included the spirit of the post-colonial era in their

---

* Article history:

Received 30 December 2023

Received in revised form 12 March 2024

Journal of Comparative Literature

Year 16, No. 30, autumn and winter 2024

Accepted 1 April 2024

Published online: 20 August 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Ph.D student in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature of Lorestan University, khoramabad, Iran. E-mail: mrd.hzni@gmail.com
2. Corresponding author: Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature of Lorestan University, khoramabad, Iran. E-mail: khosravi.m@lu.ac.ir
- 3., Associat Professor of persian Language and Literature Department of Persian Language and Literature of Lorestan University, Khoramabad, Iran. E-mail: Sadeghi.t@lu.ac.ir:

novels and recreated that era in their novels; The purpose of the current research is to compare the conflict of "gender" and "subordination" in two novels, Daulatabadi's *Empty Place of Seluch* and *Alley of Medagh* from Mahfouz, emphasizing Spivak's views.

2. Methodology

The school of American comparative literature is young and necessarily more flexible than other schools. In this school, not only the issue of interlinguistics has become less important; Rather, culture-centeredness and sociology have replaced the issue of influence and genealogy of texts from each other, and thematics, description and imagery of texts and paying attention to the cultural spirit of texts have become more important. Spivak himself is one of the founders of the "Institute of Comparative Literature and Society" in America. Society, inferiority, culture and gender are among the most important topics he considers. In the following article, an attempt has been made to evaluate and judge the two novels, *The Vacancy of Seluch* and *Alley of Madaq*, from the perspective of American adaptation literature, with an emphasis on culture, society, theme and image, description, gender and inferiority intended by Spivak.

3. Discussion

Dolatabadi tries to show the voice of womens from the story. Women who have been deprived of their rights due to the rule of the patriarchal system. Some characters such as Zan Sardar and Zan Karbalai Dushanbe are not present in the novel and the author tries to reflect their voices through other characters. Sardar's wife goes to her family with her relatives when her husband goes to the city and never returns. Sardar's wife had run away from him. Not today, twenty years ago. Sardar's behavior with her was very disgusting and humiliating and..." They slandered the second woman of Karbalai Dushanbe that she was pregnant before marriage, that's why her husband kicked her out. Karbalai Dushanbe says: "I beat the girl like an animal and kicked her out. She also hugged her child in the winter cold and went out." What is the meaning of such behavior from a girl...? These two women are oppressed women who are forced to leave the family because of insecurity. Here, inferiority is completely related to gender and the patriarchal system, and women are more involved with the

issue of inferiority and marginality than other social strata. Dolat-Abadi in the conflicts and adventures he creates, he has given power and the opportunity to speak to the native subjugated people, and in this way, he has narrated the true situation of the oppressed in order to raise awareness. Mahfouz has depicted the theory of "double colonization" and "subjugation" of Spivak's Third World women in the character of Hamida and other women. Mahfouz reflects the voice of the women and residents of Madaq Alley. The accurate description of women's position in the Madagh's Alley novel shows that Najib Mahfouz has been able to be the voice of the women of his society. Because the British colonialists violated them and exploited their bodies. Understanding the direct rule of foreign colonialists as well as the rule of the patriarchal cultural, political and economic system has made Najib Mahfouz able to portray the position of women better and more accurately than Doulat-Abadi. Mahfouz echoes the voices of poor Egyptian girls in Faraj Ebrahim's school; Girls who live in a colonized society have to endure double colonization. They were anxious and sad; They felt hopeless and suffered; Because they had to feed their families through illicit relationships. Girls who, contrary to their appearance, had a heart full of blood and wished to live a pure life. There were many girls who were bothered by anxiety. A group had sadness in their hearts and greed and a feeling of despair and destitution. They suffered to feed their families. The poor people who, under the color and glamor of their appearance, had a bloody heart and wished for a pure and dignified life.

Daulatabadi and Najib Mahfouz have shown the agency of women through employment and escape. Women's agency here is based on inferiority and to get rid of inferiority. They have to be strong and active. Subordinate women in novel of *Seluch Vacant Place* have higher agency and activity; Maintaining survival and trying to continue life makes them active and resistant. Although the direct cultural, political and economic dominance of the colonialists in the Madagh Alley novel has led to the direction and limitation of women's agency and has forced women into menial jobs such as prostitution; but in novel of *Seluch Vacancy*, Mergan makes a living with honorable jobs.

It can be said that in both novels, culture, as the infrastructure and bedrock of social life, not only fills the gaps and bio-social confrontations; rather, it regulates the compatibility and behavioral

relations of women and subordinates. Culture, with its means of expression and effective agency, can apply fundamental conditions on the identity of women, so that it can impose a gender nature with specific standards and norms on women.

4. Conclusion

Women in *Seluch Vacant Place* have more agency than women in *Madaq Alley*; Because Iranian women have not directly experienced colonialism. The direct cultural, political, and economic dominance of foreign colonialism in the *Madagh Alley* novel has made the agency of subordinate women in it to be weaker. Egyptian women engage in menial jobs such as prostitution; however, in *Seluch Vacant Place*, colonization is more of a cultural and internal type of colonization, so that it can be said that Mergan makes a living with honorable jobs. In the novel *Madagh Alley*, Hajar agrees to a forced marriage because he is a child and does not have the necessary agency; moreover, foreign colonialism has defined and determined the nature and identity of women as other and marginal. Daulat-Abadi tries more than Najib Mahfouz to change the common mentality of the patriarchal system about the impotence of women in their societies. Daulatabadi's goal is to change the cultural mentality of his audience about the identity and nature of Iranian women; But the goal of Najib Mahfouz is to show the sovereignty and the direct influence of tyranny and foreign colonialism in determining living standards.

The cultural, political, and economic dominance of foreign colonizers over Foroodistan is greater in the *Madaq Alley* novel than in *Seluch Vacant Place*; Because the interaction between the colonizer and the colonized in *Koche Madaq's* novel is experimental, direct and indirect. In this novel, gender discrimination can be seen more prominently; Because women's bodies are exploited by native and British colonialists.

Keywords: gender, inferiority, novel, *Madagh Alley*, *Vacant place of Seluch*,

References [in Persian]

Spivak, G. C. (2018). *Theory on the margins*; Translated by Peyman Khan-Mohammadi, Tehran: Ban Publishing.

- Tyson, Louis. (2014). *Theories of contemporary literary criticism*. Translated by Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini. Tehran: Negah Emrooz: Hakait Novin Qalam.
- Taslimi, Ali. (1401). *Literary criticism of literary theories and their application in Persian literature*. Third edition. Tehran: Akhtaran publishing.
- Chehl-Tan, Amir Hossein, Faryad, Fereydoun. (2013). *We are also people, talk with Mahmoud Dolatabadi*. fourth edition. Tehran: Cheshme Publishing.
- Hajti, Somaye. (Without date) *Postcolonial reading of ten Persian novels in the light of postcolonial approach*. publication of the moon and the sun.
- Hajti, Somaye; Razi, Ahmed (2014). "Analysis of the post-colonial subjugation effects in Soluch's Vacant Place". *Specialized Quarterly Journal of Literary Criticism*, Q8, No. 31, pp. 166-141.
- Dolatabadi, Mahmoud. (1880). *Soluch's Vacant Place*. second edition. Tehran: Nashre noo.
- Shahmiri, Azadeh. (1999). *Postcolonial theory and criticism*. First edition. Tehran: Elm Publishing.
- Farsi, Behnam; Shahriari, Fatima. (2017). "The post-colonial reading of the novel Malat-Tzroh Al-Rooh by Mohammad Al-Ali Arar; A case study of gender". *Two quarterly reviews of contemporary Arabic literature*. Eighth year, seventeen, consecutive, fifteen, pp. 174-151.
- Ghanbari Mojtabi, Qadri, Fatemeh; Farsi, Behnam. (2020). "Analysis of the novel Ghada Yom New Day by Abdul Hamid Bin Hadoqa from the perspective of post-colonial feminism". *The scientific quarterly of Lasan Mobin (Arabic language and literature research)*. Thirteenth year, new period, number forty-six, 101-119.
- Ghavami, Azade; Chegini, Ashraf. (2021). "Analysis of the components of voice, identity and agency in the stories of Ars Elzin based on Spivak's post-colonial inferiority theories". *Al-Jamia Al-Iranyeh Journal of Arabic Language and Etiquette, Islamic Quarterly*, No. 65, pp. 143-171.
- Karimi, Jalil. (2007). "An introduction to post-colonial studies", *Zaribar magazine*. No. 63, pp. 5-22.
- Mahfooze, Najib. (1999). *Madagh Alley*; Translated by Mohammad Reza Marashipour. First Edition. Tehran: Culture and Thought.

Mohammadpour, Ahmed; Alizadeh, Mehdi. (2010). "The birth of the West and the construction of a different East from the post-colonial approach". *National Studies Quarterly*. Q12, Vol. 1, pp. 170-141.

Namvar mutalaq, Bahman. (2021). *comparative literature; concepts, schools, types and figures*; Second edition, Tehran: Logoos Publications.

Navabakhsh, Farzad; Droodi, Masoud. (2013). "Speech in post-colonial studies and the necessity of its expansion in non-western societies". *Iran's social development studies*. The seventh year, the first issue, pp. 57-75.

References [in English]

Morton, S. (2003) *Gayatry Chakravorty Spivak; Theories and Works*. Newyork and London, Routledge press.

Spivak, Gayatry, Chakravorty (1990) *The post-Colonial Critic: interview Strategy, Dialogues*; England: Routledge. Oxford University Press.

Spivak, Gayatry, Chakravorty (1999) *A Critique of postcolonial Reason; Tward a History of the Vanishing Present*. Harvard university press.

بررسی تطبیقی مناقشه «جنسیت» و «فروdstی» در دو رمان «جای خالی سلوچ» محمود دولت آبادی و «کوچه مدق» نجیب محفوظ (با تأکید بر آرای پسااستعماری گایاتری اسپواک)*

سیده مروارید حسینی^۱؛ محمد خسروی شکیب^۲ (نویسنده مسئول)؛ طاهره صادقی تحصیلی^۳

چکیده

ادبیات پسااستعماری یکی از رویکردهای نو و البته پویا در حوزه ادبیات تطبیقی و مطالعات فرهنگی است. این رویکرد، مؤلفه‌های پسااستعماری را در متون ادبی شناسایی، ارزیابی و مورد تحلیل قرار می‌دهد. اسپواک یکی از متفکران پسااستعماری، معتقد است که صدای فرودستان جامعه هرگز شنیده نمی‌شود. «جنسیت» و «فروdstی» از کلیدواژه‌های مورد تأکید اوست. دولت آبادی و نجیب محفوظ از نویسندگان برجسته ایرانی و مصری هستند که در دو رمان جای خالی سلوچ و کوچه مدق صدای اقشار «فروdst» جوامع خود را بازتاب داده‌اند. پیش فرض این است که دولت آبادی آگاهانه و متأثر از فرهنگ مردسالاری، در رمان جای خالی سلوچ، تلاش کرده است تا شخصیت زن فروdst را صاحب عاملیت و صدا معرفی کند؛ این در حالی است که نجیب محفوظ متأثر از تجربه و تأثیر مستقیم استعمار، هم به زنان و هم به مردان فروdst، صدا می‌بخشد. این دو نویسنده، نگاه شی‌انگارانه، ابزاری و البته جنسی به زنان را در نظام مردسالار و استعمارزده، به تصویر کشیده‌اند. فرهنگ استعماری و مردسالاری با ابزار فرهنگی و بیانی، می‌تواند وضعیت‌هایی بنیادین را بر زنان و مردان اعمال کند تا به این ترتیب بتواند ماهیتی جنسیتی با

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۰/۰۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۰/۰۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۰/۰۰

نشریه ادبیات تطبیقی، سال شانزدهم، شماره سی‌ام، بهار و تابستان ۱۴۰۳

DOI:10.22103/JCL.2024.22744.37300

صص ۱-۳۱

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم‌آباد، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایان‌نامه: mrd.hsn1@gmail.com

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم‌آباد، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایان‌نامه: khosravi.m@lu.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم‌آباد، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایان‌نامه: Sadeghi.t@lu.ac.ir

استانداردهای خاص را تحمیل کند. پژوهش حاضر با روش توصیف و تحلیل کیفی و با تأکید بر آرای اسپواک، به بررسی موضوع «جنسیت» و «فروستی»، در دو رمان مذکور، پرداخته است.

واژه‌های کلیدی: رمان پسااستعماری، جنسیت، فروستی، جای خالی سلوچ، کوچه مَدَق.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

پیوند ادبیات داستانی معاصر با رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، پیوندی عمیق و ناگسستنی است و حضور استعمارگران انگلیسی و آمریکایی در کشورهای ایران و مصر سبب شده است تا نویسندگان این کشورها تحت تأثیر رویدادهای سیاسی جوامع خود قرار بگیرند و برای رهایی از سلطه استعمارگران، با نگارش رمان‌های پسااستعماری به مبارزه با آنها بپردازند. نگارش رمان‌های پسااستعماری «گویای تعهد ادبی آثار و زوایای مختلف متون در کشاکش استقرار سلطه‌گری است.» (حاجتی، ۱۳۹۴: ۱۴۴) رمان می‌تواند مخاطب را با ادبیات پسااستعماری آشنا کند و حضور مستقیم و غیرمستقیم استعمارگران، اهداف و پیامدهای‌شان را در زندگی مردم استعمارزده نشان دهد. نقد پسااستعماری خوانش دوباره روایت‌ها، سفرنامه‌ها، متن‌های خلاقه و نقد آثار ادبی را از مهم‌ترین راه‌های شناخت دلایل و شیوه‌های استقرار ماندگاری حکومت‌های استعماری می‌داند (ر.ک: نوابخش و درودی، ۱۳۹۳: ۶۱).

ادبیات پسااستعماری، ادبیاتی زنده است که پیوندی مستحکم با مطالعات فرهنگی و ادبیات تطبیقی دارد. گایاتری اسپواک (Gayatri Spivak) یکی از نظریه پردازان برجسته مطالعات فرودستان از شاخه‌های مطالعات پسااستعماری است که تأکید اصلی او بر زنان «فروست» جامعه است. هدف از مطالعات فرودستان بازنمایی صدا، عاملیت و ذهنیت فرودستان در جوامع جهان سوم و استعمارزده است. نویسندگان پسااستعماری تلاش

می‌کنند تا عوامل شکل‌گیری طبقه فرودستان و نابرابری حقوق انسانی را در جوامع استعمارزده به چالش بکشند.

محمود دولت‌آبادی و نجیب محفوظ از نویسندگان برجسته ادبیات معاصر ایران و مصر هستند که در دوران استعمار و پسااستعمار زیسته‌اند و از این دوران تجربه‌های زیسته و واقعی دارند. آن‌ها روح دوران پسااستعمار را در رمان‌های خود گنجانده‌اند و به بازآفرینی آن دوران در رمان‌های خود پرداخته‌اند؛ هدف از پژوهش حاضر بررسی تطبیقی مناقشه «جنسیت» و «فروستی» در دو رمان *جای خالی سلوچ* دولت‌آبادی و *کوچه مدق* محفوظ با تأکید بر آرای اسپیواک است. سوالات مقاله پیش رو عبارتند از:

الف - باتوجه به مطالعات اسپیواک، «صدا»، «عاملیت» و «ذهنیت» فرودستان، در رمان‌های *جای خالی سلوچ* و *کوچه مدق*، چگونه انعکاس یافته است؟
ب - نسبت «جنسیت» و «فروستی» با تفکرات پسااستعماری، در رمان‌های *جای خالی سلوچ* و *کوچه مدق*، چگونه تحلیل و ارزیابی می‌شود؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

جهانگیر امیری و همکاران در مقاله‌ای (۱۴۰۱) به بازنمایی جایگاه و نقش زنان در این رمان پرداخته‌اند. این نویسندگان معتقدند که موقعیت‌های ظالمانه‌ای از سوی اجتماع، به زنان تحمیل شده است. الله کرم عباسی و همکاران در مقاله‌ای دیگر (۱۳۹۸) به بررسی مؤلفه‌های پسااستعماری متن و حاشیه، تقابل بین سنت و مدرنیته و جنسیت پرداخته‌اند. وحید مبارک و علی مرادی در مقاله‌ای (۱۳۹۸) نشان داده‌اند که چهره فقر و بی‌عدالتی در جوامع مصر و ایران چگونه است. آنها معتقدند که شرایط بد اقتصادی عامل تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت مردم جامعه بوده است. بی‌بی راحیل سن‌سبلی و سید حسن فاتحی در مقاله‌ای دیگر (۱۳۹۶) شرایط فرودستان را واکاوی کرده‌اند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که نویسنده رمان با اعطای روایت‌گری به زنی به نام «یاما»، توانسته است صدای خاموش زنان را پس از جنگ داخلی الجزایر بازنمایی کند و عاملیت شخصیت‌های زن را در اموری چون اشتغال، حق انتخاب همسر و... نشان دهد و با اموری مانند مطالعه رمان، آشنایی با اینترنت،

ذهنیت‌های رایج پیرامون زنان جهان سوم را واسازی کند. در ارتباط با رمان‌های مذکور، نقدهایی فمینیستی نیز نگارش یافته است.

بهزاد پورقرب در تحقیقی (۱۳۹۷) نشان داده است که مرگان، از نگاه نقد فمینیستی بوم‌گرا تداعی‌کننده پیوند و این همانی زن در زندگی ابتدایی بشر است و این رابطه در ناخودآگاه جمعی ما امتداد یافته است. زهرا صادقی و نسترن گندمی (۱۳۹۷) نشان داده‌اند که محفوظ و دولت‌آبادی با انتخاب شخصیت‌های زن با به کارگیری تکنیک‌های شخصیت‌پردازی مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها را پردازش کرده‌اند و با قرار دادن شخصیت‌های زن به عنوان شخصیت‌های اصلی رمان و استفاده از شخصیت‌های فرعی زنان، به بیان آسیب و رنج زنان جامعه مصر و ایران پرداخته‌اند. سمیه حاجتی و احمد رضی (۱۳۹۴) نیز نشان داده‌اند که دولت‌آبادی با بازنمایی زندگی فرودستان تحت سلطه قدرت‌های استعماری و استبدادی، گفتمانی پسااستعماری را در رمانش عرضه کرده‌است و با نگرش و اساسانه و تمرکز بر نظام مالکیتی تقسیم سرمایه و مردسالاری، بحران‌های ناشی از رویدادهای ویران‌کننده فرودستی جنسیتی و اقتصادی، بروز خودمداری و مهاجرت معرفی کرده‌است. شاید بتوان گفت که مقالات ذکر شده مشابهت اندکی با مقاله حاضر دارند، اما در مقاله پیش‌رو به مباحثی مانند صدا، ذهنیت و عاملیت زنان فرودست پرداخته‌است. حاجتی و رضی نیز بیشتر تمرکزشان بر فرودستی اقتصادی بوده است و به ذهنیت، جنسیت، عاملیت و صدای فرودستان پرداخته‌اند.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

از آنجاکه رمان و رمان‌نویسی نوع ادبی مورد نظر جریان رئالیسم و مدرنیسم است و از آنجاکه جنسیت و فرودستی از مهم‌ترین گزاره‌های موجود در فرهنگ عامه است؛ می‌توان گفت که بررسی تطبیقی موضوع جنسیت، به خوانندگان کمک می‌کند تا آثار ادبی را با نگاه امروزی و فراتر از زیبایی‌شناسی کلاسیک، مورد ارزیابی قرار دهند. استعمارگری در جوامع امروز با گذشته متفاوت است. استعمار چه خارجی و چه داخلی و فرهنگی، امروزه به صورت خزنده و خاموش تلاش می‌کند تا با تغییر الگوهای رفتاری و فرهنگی، سلطه و

هژمونی خود را در سرزمین‌های استعمارشده، حفظ کند. تلاش برای شناخت چهره دیروز و امروز استعمار، برای مقابله مؤثر با آن، از ضرورت‌های این تحقیق است. اسپواک (Spivak; 1999: 28) خود معتقد است که درک و شناخت دقیق قدرت فرهنگی و نیز عمق تاریخی و نفوذ بین‌المللی آن فرهنگ، ضرورت و چرایی پژوهش‌های تطبیقی و پسااستعماری را نشان می‌دهد.

۱-۴. ادبیات تطبیقی (شاخه آمریکایی)

انسان موجودی تطبیق‌گر است و این ویژگی ابزار شناخت اوست. «دانش تطبیقی، خود محصول ارتباط و برخورد تمدن‌های غربی و شرقی است». (نامورمطلق، ۱۴۰۱: ۳۶) شناخت روابط، مسائل و تعاملات فرهنگی از مهم‌ترین اهداف این دانش است و به این دلیل است که یکی از سیاسی‌ترین و فرهنگی‌ترین قسمت‌های ادبیات به شمار می‌رود. ادبیات تطبیقی گرایش‌های متفاوتی دارد که عبارتند از: مکتب فرانسوی، مکتب آمریکایی، مکتب شوروی و مکتب آلمانی. همان‌قدر که مکتب شوروی بر ایدئولوژی مارکسیستی تأکید دارد و همان‌قدر که مکتب آلمانی بر جهانی کردن ادبیات اصرار دارد، (همان: ۱۲۸) مکتب فرانسوی نیز بر تاریخ‌گرایی پوزیتیویستی، اروپامحوری، غرب‌گرایی و تأثیر و تأثر متون از همدیگر و همچنین بینابانی بودن، تأکید می‌کند؛ از این روی است که مکتب فرانسوی، تنگناهای عمومی و پیکره مطالعاتی محدودتری دارد.

مکتب آمریکایی نسبت به مکاتب دیگر جوان و لاجرم انعطاف‌پذیری بیشتری دارد. در این مکتب نه تنها موضوع بینابانی، کم‌اهمیت شده است؛ بلکه فرهنگ‌محوری و جامعه‌شناسی، جایگزین موضوع تأثیر و تأثر و نسب‌شناسی متون از همدیگر، شده است و مضمون‌پردازی، وصف و تصویرگرایی متون و توجه به روح فرهنگی متون، اهمیت بیشتری پیدا کرده است. اسپواک خود از بنیانگذاران «موسسه ادبیات تطبیقی و جامعه» در آمریکا است. جامعه، فروستی، فرهنگ و جنسیت از مهم‌ترین موضوعات مورد نظر اوست. در مقاله پیش‌رو تلاش شده است تا دو رمان جای خالی سلوچ و کوچه مدق، از منظر

ادبیات تطبیقی آمریکایی و با تأکید بر فرهنگ، جامعه، مضمون و تصویر، وصف، جنسیت و فرودستی مورد نظر اسپیواک، مورد ارزیابی و قضاوت قرار گیرد.

۱-۵. مبانی پژوهش

مطالعات پسااستعماری ریشه در تفکر غربی دارد و براساس آراء متفکرانی همچون نیچه (Nietzsche)، آدرونو (Adorno)، فوکو (Foucault)، دریدا (Derrida)، دلوز (Deleuze) و لاکان (Lacan) پا گرفته است و بخشی از مطالعات فرهنگی متأخر است (کریمی، ۱۳۸۶: ۱۰). اسپیواک معتقد است که غرب در تکمیل پروژه جهانی سازی (worlding)، جهان را به عنوان ابژه پایدار خود می بیند. او کاربست جریان فمینیسم غربی را در مورد زنان شرقی، ابتر می بیند، چراکه آنها در تحلیل خود «فرودستی» زنان شرق را نادیده گرفته اند. (Morton, 2003: 21) اسپیواک معتقد است «صدای فرودستان شنیده نشده است؛ یعنی حکومت‌ها به نیازهای واقعی زنان، کارگران و کشاورزان طبقه فرودست پاسخ نمی دهند. اسپیواک اصرار دارد که کلمه «فرودست» در مفهوم سازی‌های خود استفاده کند؛ زیرا از نظر وی «فرودست» کلمه انعطاف پذیر و مفیدی است که می تواند هویت مبارزاتی و اجتماعی زنان استعمار شده را نیز در خود جای دهد.» (قنبری مزیدی، قادری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۵)؛ همچنین او معتقد است که زنان جهان سوم با این خطر مواجه هستند که «صدای شان مسکوت شود؛ زیرا زندگی و تجربه زنان جهان سوم، آن قدر غیر نظام مند و پیچیده است که با فرهنگ و نظریه های اروپایی، قابل تبیین نیست.» (همان: ۱۰۸)

اسپیواک نظریه هایی مانند پسااستعمارگری، مارکسیسم، ساخت گرایی و فمینیسم را باهم در می آمیزد تا بتواند به تحلیلی جامع از موقعیت زنان در جهان سوم دست یابد (Spivak, 1999: 37). هرچند نگاه های فمینیستی، قسمتی از کار اسپیواک است؛ اما همه آن نیست. او معتقد است که موقعیت زنان، باید در نظام ساختاری اجتماع مردسالار دیده و بررسی شود. اسپیواک به مناسبات و سازوکارهای اعمال ستم و نابرابری بر زن می پردازد. او مکانیسم های فرهنگی و چگونگی عمل آنها را برای اعمال فرودستی، نشان می دهد.

اسپیواک با تأکید بر «تمایز» می‌گوید که افزون بر بودن طبقات اجتماعی فرادست و فرودست در جهان شرق، در خود فرودستان نیز تمایزهایی دیده می‌شود؛ بی‌خانمان‌ها، کارتون‌خواب‌ها، زنان، بیکاران، کشاورزان، تهیدستان و کارگران روزمزد (تسلیمی، ۱۴۰۱: ۲۸۰). اسپواک «نسبت به ادعای جهان شمولی فمینیسم غربی هشدار می‌دهد و برعکس تأکید دارد که شرایط واقعی مادی، اقتصادی، تاریخ‌ها و کشمکش‌های زنان جهان سوم، اغلب مورد غفلت فمینیسم غربی بوده است.» (Morton, 2003: 121)

می‌توان گفت «آن چه در کار تاریخ‌نگاران مطالعات فرودستان به طور اساسی مورد اعتراض اسپواک است، انگاره فرودست به عنوان یک شهروند سیاسی مستقل و حاکم بر خویشتن است. اسپواک موکد این انگاره را رد می‌کند؛ زیرا انگاره شهروند فرودست خودبسنده و مستقل را زائیده گفتمان غالب نخبه‌گرا می‌داند.» (ibid:81) «فرودستان، مسئله فرد درجه دوم، طبقه، استعمار مضاعف، زنان جهان سوم و ستم‌دیدگان محورهای اصلی دیدگاه او را تشکیل می‌دهند.» (حاجتی، بی تا: ۳۷) اسپواک برای درک موقعیت زن شرقی، تلاش می‌کند تا در کتاب نظریه در حاشیه، مارکسیسم، فمینیسم و ساخت‌شکنی را در طول و ارتباط با هم مورد ارزیابی قرار دهد (اسپیواک، ۱۳۹۸: ۴۵-۵۱).

۱-۶. فرودرستی و جنسیت

«فرودرستی» یکی از مفاهیم مهم در مطالعات پسااستعماری است. دغدغه اصلی مطالعات فرودستان تلاش برای بازیابی صدا، ذهنیت و عاملیت آنهاست. «واژه فرودست را نخستین بار آنتونیو گرامشی در کتاب دفتر یادداشت‌های زندان (۱۹۲۹-۳۵) به کار برد. او این واژه را در اشاره به گروه‌های اجتماعی زیردست و در معنای متعلق به مرتبه فروتر به کار گرفت؛ آنان که فاقد وحدت و سازمان گروه‌های صاحب قدرت و سوژه هژمونی طبقات حاکم هستند.» (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۴۱-۱۴۲) اسپواک در نقد متون استعماری به جنسیت توجه ویژه دارد. «جنس، ساختار زیست‌شناختی ما به عنوان موجود مذکر یا مؤنث است؛ حال آن که جنسیت تربیت شدن فرهنگی ما به عنوان موجود زنانه یا مردانه است که ساخته و پرداخته جامعه و تاریخ به شمار می‌آید و نه طبیعت آن‌ها.» (تایسن، ۱۳۹۴: ۱۵۳) «یکی از

مهم‌ترین مسائلی که در جنسیت مطرح می‌شود، متصف شدن شخص ضعیف به «زنانگی» است؛ خواه این ضعیف، مرد باشد خواه زن، خواه شرق باشد یا غرب. این اکتصاف براساس کارکرد و میزان تأثیرگذاری یک طرف بر دیگری صورت می‌پذیرد. نکته مهم دیگر اینکه چالش فرهنگ شرق و غرب از برجسته‌ترین موضوعات رمان‌های پسااستعماری است که تقابل آن‌ها در مفهوم جنسیت و در قالب مرد یا زن نمود پیدا می‌کند. (فارسی و شهریاری، ۱۳۹۷: ۱۵۲)

۲. بحث و بررسی

۱-۲. «هسته» دو رمان جای خالی سلوچ و کوچه مَدَق

رمان جای خالی سلوچ انتقادی بر اقدامات حکومت پهلوی و طرح‌های استعماری انگلیس و آمریکا علیه طبقات فرودست کشور ایران است. «تاکنون کشور ایران در اشغال کامل دولت‌های استعماری قرار نگرفته است؛ اما در طول دوره قاجار و پهلوی بخش‌هایی از کشور زیر سلطه استعمارگران بوده و پس از آن نیز حکومت ایران تحت استعمار سیاسی و اقتصادی و نفوذ استراتژی‌های فرهنگی استعمارگرایانه در جامعه قرار داشته است.» (محمدپور و علیزاده، ۱۳۹۰: ۱۶۲)

رمان جای خالی سلوچ درباره خانواده فرودستی است که در روستای «زمینج» زندگی می‌کنند. پدر خانواده «سلوچ» یک صبح زمستان بدون اطلاع خانواده‌اش مهاجرت می‌کند. سلوچ تنورسازی، مغنی‌گری و سفیدکاری می‌کرد؛ اما با ورود مدرنیته به روستا بیکار می‌شود و مهاجرت می‌کند. پس از رفتن سلوچ، همسرش «مرگان» برای تأمین معاش فرزندان به مشاغل مانند سفیدکاری، کندن قبر و... می‌پردازد. علی‌گناو که در همسایگی خانواده سلوچ با مادر و همسرش زندگی می‌کند. پس از اختلاف بین مادر و همسرش، مادرش را بیرون می‌کند؛ مادرش به خرابه‌ای پناه می‌برد که بر اثر بارش سنگین، برف بر روی او آوار می‌شود و به شدت مجروح می‌گردد. او پس از چند روز می‌میرد. علی‌گناو، همسرش را مقصّر مرگ مادرش می‌داند. نویسنده سپس به اجرای طرح استعماری انقلاب

سفید و تقسیم اراضی روستا می‌پردازد. خرده مالکان تصمیم می‌گیرند که برای یکپارچه‌سازی زمین‌های روستا و گرفتن وام از دولت، تکه زمینی به نام «خدا زمین» را که متعلق به فرودستان روستاست، بخرند و در آن نهال پسته بکارند. عباس، ابراو و هاجر سهم زمین‌شان را به خرده مالکان می‌فروشند. مرگان با فروش زمینش مخالفت می‌کند؛ اما با تهدید ابراو با فروش آن موافقت می‌کند. یکی از شترهای سردار به عباس حمله می‌کند؛ او به چاهی می‌افتد که از ترس یک شبه، پیر و خانه‌نشین می‌شود. میرزا حسن شریک خرده مالکان وامی که از دولت گرفته است، اختلاس می‌کند و ناپدید می‌شود. ابراو بیکار می‌شود. اهالی روستا به دلیل کم‌آبی شکایت می‌کنند و عامل کم‌آبی را مکینه می‌دانند. مرگان برای گرفتن دستمزد عباس به منزل سردار می‌رود و سردار به او تجاوز می‌کند. برادر مرگان به او خبر می‌دهد که سلوچ را در معدنی در شاهرود دیده‌اند. او تصمیم می‌گیرد با ابراو مهاجرت کند.

محفوظ در رمان *کوچه مدق* روایت گر چگونگی سلطه استعمارگران انگلیسی بر مردم استعمارزده مصر است. *کوچه مدق* نام محله‌ای در شهر قاهره است. شخصیت اصلی رمان دختری یتیم به نام «حمیده» است که با نامادریش زندگی می‌کند. «عباس» جوان پاک و یتیمی است که در *کوچه مدق*، سلمانی دارد؛ او عاشق حمیده است و برای ازدواج با حمیده به استخدام ارتش انگلیس درمی‌آید؛ هنگامی که سلیم علوان از حمیده خواستگاری می‌کند، حمیده تصمیم می‌گیرد با او ازدواج کند؛ ولی سلیم پس از خواستگاری سکت می‌کند و ازدواجش منتفی می‌شود. پس از مدتی حمیده با مردی به نام «فرج ابراهیم» آشنا می‌شود که مدرسه‌ای دارد که دختران زیبا و فقیر را آموزش می‌دهد تا با سربازان انگلیسی و آمریکایی رابطه نامشروع برقرار کنند. حمیده سرانجام فریب می‌خورد و پیش او می‌رود. پس از آموزش رقص و زبان انگلیسی روابط نامشروعش آغاز می‌شود و در میان سربازان انگلیسی و آمریکایی محبوبیت پیدا می‌کند. وقتی عباس به مرخصی می‌آید و متوجه فرار حمیده می‌شود، بسیار ناراحت می‌شود. روزی حمیده را می‌بیند و می‌خواهد از او انتقام بگیرد؛ اما فقط او را از زندگی فاسدش برحذر می‌دارد. حمیده با وعده‌های دروغین به

عبّاس او را ترغیب به کشتن فرج می‌کند. روزی عبّاس و حسین، حمیده را در کاباره‌ای می‌بینند که در بین سربازان انگلیسی محاصره شده است. عبّاس عصبانی می‌شود و شیشه آبجو را به طرفش پرتاب می‌کند که زخمی می‌شود و سربازان انگلیسی، عبّاس را با مشت و لگد می‌کشند.

۲-۲. صدای «فرودستی» در جای خالی سلوچ و کوچۀ مدّتی

دولت‌آبادی در کتاب ما نیز مردمی هستیم می‌گوید: «هیچ نویسنده‌ای به تنهایی نمی‌تواند صدای همه مردم خود باشد، بلکه یک نویسنده فقط می‌تواند، صدای بخشی از مردم خود باشد.» (چهل تن و فریاد، ۱۳۹۳: ۱۷) دولت‌آبادی بیشتر از مردان، صدای زنان فرودست است. هرچند سلوچ مصداق صدای مردان فرودست است، اما او از آغاز داستان غایب است و این صدای مرگان است که همه جا شنیده می‌شود. دولت‌آبادی صدای مرگان را رساتر از شخصیت‌های دیگر، بازتاب می‌دهد. مرگان باید برای بقا خود و فرزندانش بجنگد. شوهرش، او و فرزندانش را رها کرده و رفته است؛ بنابراین او برای ادامه زندگی خود و فرزندانش به مشاغلی از جمله کمک کردن به مردم متمول روستا در کارهای منزل و کندن قبر و سفیدکاری منازل می‌پردازد. مرگان پس از مهاجرت سلوچ، خودش را بی‌پناه و تنها می‌یابد. او در تنهایی خود با صدای بلند می‌گرید، زیرا آن‌ها عاشق هم بودند؛ اما پس از مدّتی به دلیل فقر شدید، عشق‌شان فراموش شد و رابطه عاطفی آن‌ها متلاشی شد. پس از رفتن سلوچ، سالار عبدالله بابت پانزده من گندمی که سلوچ از او قرض گرفته بود، به منزلش رفت و می‌خواست بابت بدهی‌اش، مس‌های جهیزیه مرگان را با خود ببرد؛ اما مرگان با کتک زدنش و داد و بیداد مقاومت می‌کند و اجازه نمی‌دهد مس‌هایش که تنها سرمایه‌اش هستند را با خود ببرد.

هنگامی که سالار عبدالله برای بردن مس‌های مرگان به منزلش می‌آید، او برای حفظ مس‌هایش، روی سالار عبدالله بیل می‌کشد. کدخدا که نماینده نظام مردسالار است، به مرگان اجازه سخن گفتن نمی‌دهد و صدای او را خاموش می‌کند. «کدخدا بیل را از دست مرگان واکنده و با پشت دست، سیلی سنگینی به چپ صورت زن نواخت.»

(همان: ۴۳) «اسپیواک در مقاله «آیا فروdst می‌تواند سخن بگوید؟» تأکید می‌کند که هرچند در متن تولید شده در دوره استعمار، هیچ یک از فروdstان، تاریخی ندارند و نمی‌توانند صحبت کنند، این زنان فروdst هستند که بیش از همه در سایه قرار گرفته‌اند.» (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۴۷)

زنان در همه جای رمان جای خالی سلوچ فروdst نشان داده می‌شوند و دولت‌آبادی تلاش می‌کند تا صدای آنها باشد. هاجر، فروdstترین شخصیت، مصداق صدای «کودک همسران» است که مادرش، او را مجبور به ازدواج با مرد میانسالی می‌کند؛ مردی که همسر اولش را مورد ضرب و شتم قرار داده و باعث علیلی و نازایش شد؛ اما مرگان به دلیل اینکه او مردی کاری است و بی‌غیرت نیست، دخترش را به او می‌دهد. مردی که هدفش از ازدواج با هاجر به دنیا آوردن پسری است که نامش را زنده نگه دارد. هاجر از ترس، در شب زفاف، از منزل شوهرش فرار می‌کند؛ زیرا علی گناو با اینکه می‌دانست هاجر کودک است و درکی از روابط زناشویی ندارد، به زور می‌خواست به او تجاوز کند. هاجر به مادرش التماس کرد و گفت که نمی‌خواهد با علی گناو ازدواج کند، اما مادرش به دلیل فقر خانواده، او را مجبور به ازدواج می‌کند.

وقتی مرگان به دیدن هاجر می‌رود؛ متوجه جای ضربه‌هایی روی بدنش می‌شود، زیرا علی گناو با ضرب و شتم به او تجاوز کرده بود. «هاجر، ناگهان از جا پرید و جیغ کشید: مگر زوره؟ نمی‌خواهم، من اصلاً نمی‌خواهم شو کنم.» (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۳۵۴) «روی گردن هاجر جای ضربه‌هایی پیدا است. ساییدگی‌هایی، خراش‌های رد سیلی باید باشند به جای مشت، نه! این نباید باشد. مچ دست‌ها هم چینند؛ سرخ و کبود. خون یا از خراش‌هایی بیرون زده و یا زیر تکه‌هایی از پوست مرده است» (همان: ۲۵۹) آفتاب‌نشین‌های روستای زمینج، مصداق صدای کشاورزان فقیری هستند که هر کدام یک تکه زمین سهم دارند و در آن هندوانه می‌کارند تا میوه تابستان فرزندانشان را تأمین کنند؛ اما خدازمین، زمین‌بایی است که ثمره ناچیزی برای آنها دارد. وقتی که خرده مالکان از آنها می‌خواهند که زمین‌شان را بفروشند، اغلب آنها موافقت می‌کنند؛ زیرا آنها به نان شب محتاج هستند. غزی برادر مراد، حاضر به فروش سهمش نمی‌شود؛ اما

خرده مالکان با وعده‌هایی مانند تریاک و ... او را راضی می‌کنند. رقیه همسر اول علی گناو، همواره صدایش آمیخته با ناله و نفرین شنیده می‌شود. زنی که نمی‌تواند با ازدواج دوم همسرش مخالفت کند؛ چون بی‌کس و ناتوان است. زنی که پس از علیل شدن برای التیام دردهایش، ناسوار مصرف می‌کند و پولش را از عباس می‌گیرد. «زنی که بدل به ناله و نفرین شده است که صدایش دیگر از خشت دیوار هم شنیده می‌شود. زنی که چشم‌هایش از پناه پرده هم تو را می‌بیند با یک جفت چشم غبار گرفته، به رنگ خواب، از عمق کاسه‌ها تو را نگاه می‌کند. همیشه نگاهت می‌کند و چیز گنگی از تو می‌پرسد. آن چشم‌هایش بیش از یک حرف با تو ندارد. تنها حرفی که به زبان نمی‌آید.» (همان: ۲۷۶)

دولت‌آبادی تلاش می‌کند تا صدای زنان غایب از فضای داستان نیز باشد. زنانی که به واسطه حاکمیت نظام مردسالار از حقوق خود محروم شده‌اند. برخی از شخصیت‌ها مانند زن سردار و زن کربلایی دوشنبه در رمان حضور ندارند و نویسنده تلاش می‌کند تا صدای آن‌ها را از طریق شخصیت‌های دیگر بازتاب دهد. زن سردار وقتی شوهرش به شهر رفت با اقوامش پیش خانواده‌اش می‌رود و دیگر بر نمی‌گردد. «زن سردار از او گریخته بود. نه امروز، بیست سال پیش. رفتار سردار با او خیلی زننده و تحقیرآمیز بود و ...» (همان: ۳۶۹) به زن دوم کربلایی دوشنبه تهمت زدند که قبل از ازدواج آبستن بود به همین دلیل شوهرش، او را بیرون می‌کند. کربلایی دوشنبه می‌گوید: «مثل یک حیوان دخترک را زدم و بیرون کردم او هم در سرمای زمستان، طفلش را بغل گرفت و بیرون رفت. چه معنی دارد چنین رفتاری از یک دختر ...» (همان: ۳۳۱) این دو زن، زنان رنج‌کشیده‌ای هستند که به دلیل ناامنی در کانون خانواده مجبور به ترک آن می‌شوند. در اینجا فرودستی کاملاً با جنسیت و نظام مردسالاری در ارتباط است و زنان بیشتر از دیگر اقشار اجتماع با موضوع فرودستی و حاشیه‌ای بودن، درگیر شده‌اند. دولت‌آبادی «در کشمکش‌ها و ماجراهایی که می‌آفریند، به فرودستان بومی قدرت و امکان سخن گفتن داده و از این راه وضعیت حقیقی ستمدیدگان را در جهت آگاهی‌بخشی، روایت کرده است.» (حاجتی و رضی، ۱۶۱-۱۳۹۴: ۱۶۰)

نجیب محفوظ نیز تلاش کرده است تا به شخصیت‌های فروست رمان *کوچه مَدَق*، صدا ببخشد. حمیده، دختر فقیری است که حتی لباس برای پوشیدن ندارد. او مجبور است همیشه عبای کهنه‌ای را بپوشد و بسیار کم پیش می‌آید که نامادریش بتواند برایش گوشت بخرد. دختری که نیازهای اولیه‌اش برطرف نمی‌شود و کسی صدایش را نمی‌شنود و برای رسیدن به خواسته‌هایش فاحشه می‌شود. «دنیا بدون لباس‌های نو چه ارزشی دارد؟ دختری که نمی‌تواند با لباس‌های قشنگ خودش را خوشگل کند، بهتر نیست که زنده به گور شود؟» (محفوظ، ۱۳۷۸: ۳۶) فرج ابراهیم به حمیده می‌گوید: «با عبایت بین این دخترها انگشت‌نما شده- ای... این عبا را از کجا آورده‌ای؟ شاه‌دختی در عبای کهنه می‌خرامد و رعیت لباس نو می‌پوشد.» (همان: ۱۷۷) اسپواک معتقد است که زنان به طور مضاعف به حاشیه رانده شده‌اند؛ یک بار به دلیل کمبودهای اقتصادی و فقر و بار دیگر به وسیله تبعیض‌های جنسیتی و فرهنگی (Morton, 2003: 27).

محفوظ صدای دختران فقیر مصری را در مدرسه فرج ابراهیم، بازتاب می‌دهد؛ دخترانی که در جامعه استعمارزده، باید استعمار مضاعفی را تحمل کنند. آنها اضطراب و اندوه داشتند، احساس ناامیدی می‌کردند و زجر می‌کشیدند، زیرا از راه روابط نامشروع باید شکم خانواده‌هایشان را سیر می‌کردند. دخترانی که برخلاف ظاهرشان دلی پر خون داشتند و آرزو می‌کردند که یک زندگی پاک داشته باشند. «دختران بسیاری بودند که اضطراب آزارشان می‌داد. گروهی در دلشان اندوه بود و حرص و احساس نومیدی و بی‌نوايي داشتند. آنها زجر می‌کشیدند تا شکم خانواده‌هایشان را سیر کنند. جماعت بیچاره‌ای که زیر رنگ و زرق و برق ظاهرشان دلی پر خون داشتند و یک زندگی پاک و آبرومند را آرزو می‌کردند» (محفوظ، ۱۳۷۸: ۲۶۷)

فروستی حمیده به دلیل فقر شدیدی بود که مسبب آن استعمارگران داخلی و خارجی بودند، او نمی‌تواند نیازهای اولیه‌اش را تأمین کند و زمانی که فرج ابراهیم به او وعده ازدواج و زندگی بهتر می‌دهد با او فرار می‌کند. حمیده اضطراب نداشت؛ زیرا «به خوبی گل کرده بود. نظامیان برایش سرودست می‌شکستند و به پایش اسکناس می‌ریختند. در میان زنان هرزه، مرواریدی بی‌همتا شده و دیگر خدا را بنده نبود. آن چنان طیب و طاهر نبود که برای آرزوی از دست رفته یک زندگی پاک و بی‌آلایش، دل بسوزاند و پرهیزکاری‌اش به سانی نبود که به خاطر دامن

لکه‌دار شده‌اش زار زار بگرید. خاطرات گذشته‌اش نیز چنان نبودند که دل‌کنند از آن‌ها سخت باشد و نتواند نادیده‌شان انگارد و محو حال نشود.» (همان، ۲۶۷-۲۶۶)

هم مردان و هم زنان در کوچه مدق فرودست نشان داده می‌شوند. حسین صدای پسران مصری را در رمان کوچه مدق بازتاب می‌دهد که برای داشتن زندگی بهتر، مجبورند به عنوان سربازان استعمارگران انگلیسی در مقابل سربازان آلمانی بجنگند. مردانی که آرزو دارند، جنگ ادامه داشته باشد تا بتوانند پول بیشتری به دست آورند. حسین می‌گوید: «ما بدبختیم. کشوری بدبخت و مردمی بدبخت. این بدبختی نیست که مزه سعادت را نجشیم، مگر اینکه همه دنیا در جنگی خونین درگیر باشد.» (همان: ۲۵۸) عمو کامل صدای برخی از فرودستان مصری است که آگاهی اجتماعی و سیاسی ندارند و از ابتدایی‌ترین حقوق شهروندی خود محروم هستند. «آقای فرحات سراغ کارت‌های انتخاباتی‌شان را از حاضران گرفت و وقتی از عمو کامل سؤال کرد وی پاسخ گفت: من کارت ندارم و هیچ وقت هم در انتخابات شرکت نکرده‌ام. کاندیدا پرسید: اهل کجا هستی؟ مرد بی‌اعتنا گفت: نمی‌دانم...» (همان: ۱۶۲)

عباس، جوان پاکی است که عاشق حمیده می‌شود. وقتی حسین برادر رضاعی حمیده به او گفت که حمیده دختر بلندپروازی است، تصمیم گرفت به ارتش انگلیس بپیوندد تا بتواند با او ازدواج کند. عباس قبل از رفتن به جنگ از حمیده خواستگاری می‌کند و نامزد می‌شوند، اما وقتی برمی‌گردد، متوجه فرار حمیده می‌شود. بسیار ناراحت می‌شود و برای اولین بار با حسین شراب می‌نوشد. عباس در جنگ با انگلیسی‌ها معاشرت داشت، اما هرگز شراب ننوشید و به هیچ زنی تجاوز نکرد. او واجبات و فرایض دینی را انجام می‌داد، ولی زمانی که حمیده را در میان سربازان انگلیسی با وضعیتی نامناسب می‌بیند بسیار ناراحت می‌شود و شیشه آبجو را به طرفش پرتاب می‌کند. حمیده زخمی می‌شود و سربازان انگلیسی با مشتش و لگد او را می‌کشند. حسین درباره سربازان انگلیسی که عباس را کشتند به پدرش گفت: «پلیس دورشان را گرفته بود؛ اما مگر چه کارشان می‌کنند؟» (همان: ۳۰۰)

سلطه نظامی، سیاسی و فرهنگی استعمارگران انگلیسی بر کشور مصر را در مرگ عباس می توان دید، زیرا آن‌ها بزرگ‌ترین جرم را مرتکب شده‌اند؛ اما پلیس مصر نمی‌تواند آن‌ها را مجازات کند. نجیب محفوظ صدای پیرمردی را بازتاب می‌دهد که در قهوه‌خانه استاد کرشه نقالی می‌کرد؛ اما پس از ورود مدرنیته و استفاده از رادیو، بیکار می‌شود. او در کوچه مدق اغلب مردان فرودرستی را نشان می‌دهد؛ مردانی که صدای چندانی ندارند و در برابر تبعیض و بی‌عدالتی از خود کنش متفاوتی نشان نمی‌دهند.

زنان در رمان کوچه مدق به طور مضاعف هم از طرف استعمار خارجی و هم از طریق نظام مردسالاری داخلی، به حاشیه رانده شده‌اند. هرچند مردان در رمان کوچه مدق فرودرست هستند، اما همین مردان فرودرست به زنان و دختران فرودرست جامعه خود تجاوز می‌کنند و آن‌ها را فریب می‌دهند. «دکتر بوشی از لحاظ فرهنگی و روانی آدم متعادلی نبود. او در پستو به دختر بچه‌ای بند کرده... دختر ماوردی چوب‌فروش با نوکرشان فرار کرده و پدر شکایت به کلاتری برده.» (همان: ۲۷)

مردان فرودرست در جامعه استعمارزده مصر همسرانشان را کتک می‌زنند. «سید رضوان حسینی، زنش را وحشیانه شکنجه کرده است، این زنک را باید کتک زد. باید آنقدر بزمنش تا بمیرد.» (همان: ۲۷) واژه «سید» نشان‌دهنده تدبیر و پارسایی نیز هست که به نوعی بر تعصب دینی و مذهبی رضوان حسینی نیز دلالت دارد. زنان در کوچه مدق هم از طرف استعمار خارجی و هم از نظام مردسالاری مورد فرودرستی و بدرفتاری قرار می‌گیرند.

«خانم سنیه عقیفی در آستانه جوانی با یک عطر فروش ازدواج کرده بود؛ اما ازدواجش سرانجام خوشی نداشته و شوهرش با او بدرفتاری کرده و زندگی‌اش را به تباهی کشانده بود. مالش را گرفته و بعد طلاقش داده و ده سال بیوه مانده بود. تمام این مدت را مجرد زیسته بود؛ زیرا به گفته خودش از زندگی زناشویی نفرت پیدا کرده بود.» (همان: ۲۸)

محفوظ نظریه «استعمار مضاعف» و «فرودرستی» زنان جهان سوم اسپواک را در شخصیت حمیده و دیگر زنان، به تصویر کشیده‌است. محفوظ صدای زنان و ساکنان فرودرست کوچه مدق را منعکس می‌کند. توصیف دقیق موقعیت و وضعیت زنان در رمان کوچه مدق، نشان‌دهنده آن است که نجیب محفوظ به خوبی توانسته است تا صدای زنان

جامعه خود باشد، زیرا استعمارگران انگلیسی به آن‌ها تجاوز و از بدن آن‌ها بهره‌برداری می‌کنند. درک سلطه مستقیم استعمارگران خارجی و همچنین حاکمیت نظام فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مردسالارانه موجب شده است تا نجیب محفوظ بتواند بهتر و دقیق‌تر از دولت‌آبادی، موقعیت زنان را به تصویر بکشد.

۲-۳. «عاملیت» در رمان‌های جای خالی سلوچ و کوچه مدق

عاملیت از مفاهیم مهم در مطالعات پسااستعماری است. «در علوم اجتماعی عاملیت به مفهوم ظرفیت اشخاص برای کنش اجتماعی مستقل و ساخت انتخاب‌های آزاد خود می‌باشد. در مقابل ساختارها، عوامل مؤثری نظیر طبقه اجتماعی، دین، جنسیت، قومیت و... هستند که عامل و تصمیمات را تعیین یا محدود می‌کند.» (قوامی و چگینی، ۱۴۰۱: ۱۵۱) در نظام مردسالار اغلب زنان فاقد اختیار و عاملیت در زندگی فردی و اجتماعی‌شان هستند. مرگان در رمان *جای خالی سلوچ* این معادله را درهم می‌شکند. او هرچند جزو اقشار فرودست و حاشیه‌ای جامعه است، اما پس از رفتن شوهرش برای امرار معاش به مشاغل مختلفی می‌پردازد. دخترش را شوهر می‌دهد با فروش زمینش مخالفت می‌کند. کربلابی دوشنبه، مرگان را از برادرش خواستگاری می‌کند، اما او نمی‌پذیرد. مشقت‌های زندگی از او زنی کم‌حرف و آرام ساخته است. زن فرودست نمی‌تواند سخن بگوید، زیرا صدا و عاملیت او در لابه‌لای قوانین، احکام اخلاقی نظام مردسالار و استعمارزده جهان سوم و فرهنگ زن ستیز بازیابی آن ناممکن است. دولت‌آبادی درباره سکوت مرگان می‌گوید: «نه این که فقط بی‌پناهی باشد که وادارش بکند به سکوت، عمدتاً بهای حفظ زندگی است که او را وادار به سکوت می‌کند.» (چهل تن و فریاد، ۱۳۹۳: ۱۷۹) مرگان در خانواده و اجتماع عاملیت دارد، زیرا او هم به امور منزل و فرزندانش و هم به مشاغل برای تأمین معاش خانواده‌اش می‌پردازد. «مرگان، کم‌کم داشت به صورت زن مردم، خواهر مردم، مادر مردم در می‌آمد به کاری که مشغول می‌شد، چهره‌اش چنان حالی می‌گرفت که چیزی چون احترام و بیم به دل صاحبان خانه، صاحبان کار می‌دمید. نه کسی به خود می‌دید که به مرگان تحکم کند و نه او در کار خود چنین جایی برای کسی باقی می‌گذاشت.» (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۲۴۵)

«مرگان به مثل یکی از زن‌های کاری زمینج بود. شاید کاری‌ترین زن زمینج شمشیر دو دمه. دمی آرام نداشت. پا اگر می‌داد، یک تنه هم چند دو مرد کار می‌کرد. چغره و پخته.» (همان: ۸۰) مرگان برای مخالفت با فروش زمینش با عباس به «خدازمین» می‌رود. «میرزا درباره مرگان به ابراو گفت: «باز هم این زنکه هوچی، معرکه به پا کرده، آنجا گرفته نشسته و تکان نمی‌خورد.» (همان: ۴۱۶)

دولت‌آبادی به هاجر عاملیت می‌دهد تا با ازدواجش مخالفت کند. او از مادرش می‌خواهد تا یکی دو سال صبر کند تا بزرگ‌تر شود، اما مادرش نمی‌پذیرد و به دلیل تهدید و گریه‌های مادرش با ازدواج با علی گناو موافقت می‌کند، زیرا او کودک است و نمی‌تواند در برابر مادرش بایستد. «نمی‌شود یکی دو سال صبر کنیم؟ یکی دو سال دیگر از کجا بدهم بخوری؟ بابات خیلی ارث و میراث برامان گذاشته؟ نمی‌بینی همه زحمت‌های عالم را می‌کشیم و باز هم نمی‌توانم شکم‌تان را یک وعده سیرکنم.» (همان: ۲۴۲)

عاملیت زنان در رمان جای خالی سلوچ با مظلوم بودن و استعمار آنها منافات ندارد. دولت‌آبادی به رقیه عاملیت بخشیده است، زیرا تصمیم گرفت از علی گناو طلاق بگیرد. او به آفتاب‌نشین‌ها نیز عاملیت داده تا زمین‌شان را بفروشند یا مخالفت کنند؛ ولی اغلب آفتاب‌نشین‌ها به دلیل فقر زمین‌شان را می‌فروشند به جز غزی برادر مراد، که با فروش زمینش مخالفت می‌کند. شرایط اقتصادی، تبعیض جنسیتی، نظام مردسالار، نداشتن هویت فردی مستقل و استعمار مضاعف، سبب شده که بر عاملیت زنان در این رمان تأثیر منفی بگذارد. موافقت اجباری مرگان با فروش زمینش نیز بیانگر سرکوب او به دست ابراو و خرده مالکان است. نجیب محفوظ نیز به برخی از فرودستان رمان کوچۀ مَلَقَ عاملیت بخشیده است. حمیده با عباس نامزد می‌کند، اما وقتی سلیم علوان از او خواستگاری می‌کند، چون همیشه در حسرت لباس‌های شیک بود، می‌خواست با او ازدواج کند، زیرا هدف حمیده از ازدواج رسیدن به ثروت است. او تصمیم می‌گیرد که پیش فرج ابراهیم برود و در آنجا بماند. «وقتی ننه حمیده می‌خواهد با سید رضوان درباره خواستگاری سلیم علوان مشورت کند، حمیده می‌گوید: «او چه کار دارد به کاری که تنها به خودم مربوط است.» (محفوظ

«ننه حسین» در رمان *کوچه مَدَق* عاملیت بالایی دارد. وقتی او متوجه رابطه شوهرش با پسری جوان می‌شود، ابتدا سکوت می‌کند و پیش سید رضوان می‌رود و از او می‌خواهد شوهرش را نصیحت کند تا از هم‌جنس‌بازی دست بردارد. سید رضوان، استاد کرشه را به منزلش دعوت و نصیحت می‌کند و او را از انجام این عمل برحذر می‌دارد، اما نصیحت بر او تأثیری ندارد؛ بنابراین ننه حسین روزی که پسر جوان در قهوه‌خانه است به آنجا می‌رود و او را کتک می‌زند. «به سوی جوانک هجوم برد و او آن قدر عقب نشست تا به شیخ درویش چسبید و زن فریاد کشید: می‌خواهی خانه‌ام را خراب کنی، بی‌حیای بچه پررو! جوان که می‌لرزید با لکنت گفت: شما کی هستید؟ خانم مگر من چه کرده‌ام که... من کی هستم؟ مرا نمی‌شناسی؟ من هویت هستم. چنان ضربه‌ای حواله‌اش کرد که کلاهش افتاد و خون از دماغش بیرون زد.» (همان: ۱۱۰)

دولت‌آبادی و نجیب‌محفوظ عاملیت زنان را با اشتغال و فرار نشان داده‌اند. عاملیت زنان در اینجا در بستر فرودستی و برای رهایی از فرودستی است. آنها ناچارند که قوی و کنش‌گر باشند. زنان فرودست در رمان *جای خالی سلوچ* عاملیت و کنش‌گری بالاتری دارند؛ حفظ بقا و تلاش برای ادامه حیات آنها را کنش‌گر و مقاوم می‌کند. هرچند سلطه مستقیم فرهنگی، سیاسی و اقتصادی استعمارگران در رمان *کوچه مَدَق* سبب جهت‌دهی و تحدید عاملیت زنان شده است و زنان را به مشاغل پستی مانند فاحشه‌گری و ادار کرده است؛ اما در رمان *جای خالی سلوچ*، مرگان با مشاغل شرافتمندانه‌ای امرار معاش می‌کند.

۲-۴. «جنسیت» در رمان‌های *جای خالی سلوچ* و *کوچه مَدَق*

نگاه نظام مردسالار به زنان در رمان *جای خالی سلوچ* شیء‌انگارانه و جنسی است. زن بودن، فقیر بودن و بی‌سرپرست بودن، عواملی هستند که سبب فرودستی جنسیتی مرگان شده‌اند. وقتی مرگان برای گرفتن دستمزد عباس به منزل سردار می‌رود، مورد تجاوز قرار می‌گیرد. «ساق پایش میان دست زبر و بزرگ سردار بود که او را به تاریکی، به ته شترخان می‌کشید.» (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۳۷۰) دولت‌آبادی بر سهم‌الارث مرگان از شوهرش تأکید می‌کند تا نرابری حقوق زنان و فرودستی جنسیتی آنها را از نظر شرعی و قانونی در نظام مردسالار

نشان دهد. میرزا حسن به مرگان می گوید: «من می خواهم با تو کنار بیایم و گرنه تو زن سلوچ، سهم-بر از زمین مردت نیستی. چیزی از آن زمین اگر هم ثبت و سند می داشت باز هم به تو نمی رسید.» (همان: ۳۶۴)

در رمان جای خالی سلوچ نیز زنان بیشتر هدف تبعیض های جنسیتی و فرهنگی ناشی از نظام مردسالارانه قرار می گیرند. فقر فرهنگی موجب تمایز و آسیب های جنسیتی شده است. مرگان به برادرش گفت: «تو برادر منی، بزرگ تر منی، اما به دست این مردک حیز بهانه می دهی برای من حرف در می آورند.» (همان: ۳۳۲) یا در جایی دیگر آمده است که «دخترینه زودتر از پسرها باید از خواب برخیزد. عباس و ابرو، بعد برمی خاستند.» (همان: ۱۲۴) استفاده از «دخترینه» خود گواه بر کم گرفت و تقلیل جنسیتی است.

علی گناو درباره همسرش می گوید: «اگر می مرد از دستش راحت می شدم آدم در همچین سال و ماهی به زنی نان گندم بدهد که هیچ روی رنگ و برکتی ندارد.» (همان: ۱۷۹) علی گناو برای اینکه هاجر پسری برایش به دنیا بیاورد و نامش را زنده نگه دارد با او ازدواج کرد. هاجر به مرگان می گوید: «هنوز هیچی نشده یک تکه گاواردین خریده آورده برای پسرش جلیقه بدوزم.» (همان: ۴۶۹) دولت آبادی به امتیاز حق طلاق مردان در نظام مردسالار می پردازد که نشان دهنده نابرابری حقوق انسانی است. رقیه می گوید: «اگر این مرد که به من رحم کند و طلاق نامه ام را دستم بدهد؛ مهرم حلال و جانم آزاد می شود.» (همان: ۴۷۴)

نگاه نظام مردسالار و استعمار گران انگلیسی به زنان در رمان کوجه مدق ابزاری و جنسی است. اسپواک معتقد است که زنان جهان سوم دوبار به حاشیه رانده شده اند؛ یک بار به دست نظام پدرسالار خانواده و جامعه خود و دیگر بار از سوی نیروی خارجی استعمار (شاهمیری، ۱۳۸۹: ۱۴۰). فرج ابراهیم به عنوان یک استعمارگر بومی در محله های فقیرنشین قاهره، دختران زیبا را پیدا می کند. مدتی نقش عاشق را بازی می کند تا آن ها را به خودش وابسته کند، سپس آن ها را به مدرسه اش می برد و به آن ها رقص عربی، غربی و زبان انگلیسی آموزش می دهد تا با سربازان انگلیسی و آمریکایی رابطه نامشروع برقرار کنند و پول به دست بیاورند. او علاقه ای به ازدواج ندارد؛ اما به حمیده قول ازدواج

می دهد تا او را به عنوان دختری باکره به ازای پنجاه جنیهه به سربازان انگلیسی و آمریکایی بفروشد. استعمارگران انگلیسی و بومی از بدن دختران مدرسه و حمیده مانند کالا بهره برداری می کنند. حمیده به فرج می گوید: «تو مرا دوست نداری ... اگر دوستم داشتی فقط به چشم کالا نگاهم نمی کردی ...» (محفوظ، ۱۳۷۸: ۲۷۰)

در رمان *کوچه مَدَق* «حمیده» نماد کشور مصر و شرق است که فرودست، واقع می شود و «استعمارگران انگلیسی» نماد غرب و فرادست هستند. وقتی ننه حسین به شوهرش گفت که زن‌ها برایش دلسوزی می کنند؛ شوهرش به دخترزا بودنش اشاره می کند. «چرا؟... شش تا دختر زاییده‌ای و یک پسر... تازه اگر سقط شده‌ها را به حساب نیاوریم.» (همان: ۹۰)

در نظام مردسالار، مردان می توانند برای رفع نیاز جنسی و داشتن فرزند، چند همسر داشته باشند، که این قوانین سبب فرودستی جنسیتی زنان می شود. سلیم علوان وقتی می بیند که همسرش قادر به تأمین نیازهای جنسیش نیست، تصمیم می گیرد با حمیده ازدواج کند. «کار همسر به عنوان یک زن به آخر رسیده است. من هم مردی نیستم که در این سن و سال به مرزگی رو بیاورم و اصلاً دلیلی ندارد که غصه بخورم و عذاب بکشم. خدا بر ما آسان گرفته، پس چرا ما به خودمان سخت بگیریم؟» (همان: ۱۴۴) وقتی ننه حسین پسر جوان را کتک زد، شوهرش از کوره در می رود و می گوید: «محال است زیر بار یک زن بروم من مردم آزادم و هر کاری بخواهم می کنم.» (همان: ۱۱۳) استاد کرشه و پسرش معتقدند که می توانند آزادانه به هر کار خلاف شرع و قانون دست بزنند، چون مرد هستند. وقتی آن‌ها از کلمه «آزاد» برای مردان استفاده می کنند، به این باور نظام مرد سالار صحه می گذارند که زنان به دست مردان جامعه اسیرند و بدون اجازه آن‌ها نباید کاری انجام دهند.

در این رمان‌ها به دلیل سلطه نظام مردسالار و استعمار، تبعیض‌های جنسیتی دیده می شود. نویسندگان به پسردوستی، امتیاز حق طلاق مردان و چند همسری آن‌ها می پردازند. علی گناو در رمان *جای خالی سلوچ* دو همسر دارد و برای داشتن پسر با هاجر ازدواج می کند. سلیم علوان در رمان *کوچه مَدَق* برای تأمین نیاز جنسی خود می خواست با حمیده

ازدواج کند، زیرا چند همسری در نظام مردسالار برای مردان از نظر شرعی و قانونی منعی ندارد.

سنیه عقیفی خوشحال است که از همسر تنوع طلبش طلاق گرفته است؛ «فرتش از ازدواج تا حدودی حقیقت داشت. چون عشقی وجود نداشت. فقط نگاه جنسی بر ارتباط آن‌ها حاکم بود. خوشحال بود از اینکه آزادی و امنیت خود را دوباره به دست آورده است.» (همان: ۲۹)

می‌توان گفت که در هر دو رمان، فرهنگ به عنوان زیرساخت و بستر زندگی اجتماعی، نه تنها موجب پرکردن شکاف و تقابلات زیست اجتماعی می‌شود، بلکه سازگاری و مناسبات رفتاری زنان و فرودستان را تنظیم می‌کند. فرهنگ با ابزار بیانی و عاملیت مؤثر خود، می‌تواند وضعیتهای بنیادینی را بر هویت زنان اعمال کند تا به این ترتیب بتواند ماهیتی جنسیتی با استانداردها و هنجارهایی خاص را بر جنس زن تحمیل کند. در کوچه مدق آمده است که وقتی فرج ابراهیم دختری را فریب می‌داد «مدتی اندک با آن به خوش گذرانی می‌پرداخت و پس از آن که به خودش مشغولش می‌داشت، بر او چیره می‌شده و دست و پایش را در قیود مالی زنجیر می‌کرد آن گاه با قلدری، قانون را به رخ او می‌کشید و تهدید و تحقیرش می‌کرد.» (همان: ۲۶۸)

وضعیت‌های جنسیتی و ساختگی در بستر فرهنگ، موجب شده است تا ساختارهایی تبعیض آمیز در هر دو رمان شکل بگیرد تا چهره و واقعیت وجودی زنان را مخدوش نشان دهد. این استانداردهای جنسیتی، مردان را به عنوان قطب مفهومی این معادله بر قطب دیگر، یعنی زنان برتری و مسلط می‌گرداند. از این روست که نظارت‌پذیری و کنترل زنان در فرهنگ مردانه چنان تثبیت و نهادینه شده است که زنان اغلب در کنار دیگر اموال و متعلقات مردان قرار می‌گیرند و به موازات اشیاء و دیگر اسباب منزل، مایملک مردان تصویر شده‌اند.

۳. نتیجه گیری

یکی از اهداف رمان‌نویسان پسااستعماری، بازیابی صدا، عاملیت و واسازی ذهنیت فرودستانی است که در جوامع استعمارشده، سرکوب شده‌اند. هم دولت‌آبادی و هم نجیب

محفوظ به عنوان روشنفکران ایرانی و مصری، تلاش کرده‌اند در رمان‌های جای خالی سلوچ و کوچۀ مدق به فرودستان جوامع خود صدا، عاملیت و هویت ببخشند. این رمان‌نویسان، صدای زنان اجتماع خود را بازتاب می‌دهند. آن‌ها معتقدند که زنان در کشورهای جهان سوم، استعمار، استبداد و فرودستی را به طرق مختلف تحمل می‌کنند. دولت‌آبادی با برجسته کردن نقش مرگان، هاجر و رقیه، تلاش می‌کند تا صدای آن‌ها باشد. نجیب محفوظ نیز بر صدای حمیده و دختران مدرسه فرج ابراهیم تمرکز می‌کند. صدای زنان در رمان کوچۀ مدق پررنگ‌تر از صدای زنان در رمان جای خالی سلوچ است، زیرا فرودستی و محرومیت آنان بیشتر و پیچیده‌تر است. استعمارگران انگلیسی و بومی در کوچۀ مدق آشکارا و بدون سانسور از بدن زنان بهره‌برداری می‌کنند. مردان نیز در این رمان فرودستی و تحقیر را تجربه و تحمل می‌کنند، زیرا آن‌ها برای گذران زندگی، مجبور هستند که به عنوان سرباز در خدمت استعمارگران انگلیسی باشند. هرچند بعضی از زنان در این دو رمان، دارای عاملیت هستند و در اندک موقعیت‌هایی تصمیم می‌گیرند، اما نداشتن استقلال مالی، نداشتن هویت مستقل فردی، فرهنگ بسته، وجود تفکرات جنسیتی، نظام مردسالار و مستبد، در کنار سلطه و هژمونی استعمارگران خارجی، سبب تحقیر و فرودستی زنان شده است.

زنان در رمان جای خالی سلوچ نسبت به زنان در رمان کوچۀ مدق عاملیت بیشتری دارند، زیرا زنان ایرانی به صورت مستقیم، استعمار را تجربه نکرده‌اند. سلطه مستقیم فرهنگی، سیاسی و اقتصادی استعمار خارجی در رمان کوچۀ مدق سبب شده تا عاملیت زنان فرودست در آن، کم‌رنگ‌تر شود. زنان مصری به مشاغل پستی مانند فاحشه‌گری می‌پردازند؛ اما در رمان جای خالی سلوچ، استعمار بیشتر از نوع استعمار فرهنگی و داخلی است به طوری که می‌توان گفت که مرگان با مشاغل شرافتمندانه‌ای امرار معاش می‌کند. در رمان کوچۀ مدق هاجر به ازدواج اجباری تن می‌دهد، زیرا او کودک است و عاملیت لازم را ندارد؛ چراکه استعمار خارجی، ماهیت و هویت زنان را به عنوان دیگری و حاشیه تعریف و تعیین کرده است. دولت‌آبادی بیشتر از نجیب محفوظ می‌کوشد تا ذهنیت رایج

نظام مردسالار را درباره ناتوانی زنان جوامع خود، تغییر دهد. هدف دولت‌آبادی تغییر ذهنیت فرهنگی مخاطبانش درباره هویت و ماهیت زنان ایرانی است؛ اما هدف نجیب محفوظ نشان دادن حاکمیت و تأثیر مستقیم استبداد و استعمار خارجی در تعیین استانداردهای زندگی است.

سلطه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی استعمارگران خارجی بر فرودستان در رمان *کوچه مدق* بیشتر از رمان *جای خالی سلوچ* است، زیرا تعامل استعمارگر و استعمارشده در رمان *کوچه مدق* تجربی، مستقیم و بی‌واسطه است. در این رمان، تبعیض‌های جنسیتی پررنگ‌تر دیده می‌شود، زیرا بدن زنان مورد بهره‌برداری استعمارگران بومی و انگلیسی قرار می‌گیرد.

کتابنامه

الف: منابع فارسی

- اسپوآک، گایاتری چاکروارتی. (۱۳۹۸). *نظریه در حاشیه*. ترجمه پیمان خان‌محمدی. تهران: نشر بان.
- تایسن، لوئیس. (۱۳۹۴). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی. تهران: نگاه امروز: حکایت نوین قلم.
- تسلیمی، علی. (۱۴۰۱). *نقد ادبی نظریه‌های ادبی و کاربرد آن‌ها در ادبیات فارسی*. چاپ سوم. تهران: نشر اختران.
- چهل‌تن، امیرحسین، فریاد، فریدون. (۱۳۹۳). *ما نیز مردمی هستیم گفت‌وگو با محمود دولت‌آبادی*. چاپ چهارم. تهران: نشر چشمه.
- حاجتی، سمیه. (بی‌تا). *خوانش پسااستعماری رمان ده رمان فارسی در پرتو رویکرد پسااستعماری*. بی‌جا: نشر ماه و خورشید.
- حاجتی، سمیه؛ رضی، احمد. (۱۳۹۴). «واکاوی جلوه‌های فرودست پسااستعماری در رمان *جای خالی سلوچ*». *فصلنامه تخصصی نقد ادبی*. ۸(۳۱): ۱۶۶-۱۴۱.
- دولت‌آبادی، محمود. (۱۳۶۱). *جای خالی سلوچ*. چاپ دوم. تهران: نشر نو.
- شاهمیری، آزاده. (۱۳۸۹). *نظریه و نقد پسااستعماری*. چاپ اول. تهران: نشر علم.

- فارسی، بهنام؛ شهریاری، فاطمه. (۱۳۹۷). «خوانش پسااستعماری رمان *مالا تندر وه الروح* اثر محمد العالی عرعار؛ مطالعه موردی جنسیت». *دو فصلنامه نقد ادب معاصر عربی*. ۸(۱۵). ۱۷۴-
Doi: 10.29252/MCAL.2019.1286.۱۵۱
- قنبری مزیدی، مجتبی؛ قادری، فاطمه؛ فارسی، بهنام. (۱۴۰۰). «تحلیل رمان *غدا* / یوم جدید اثر عبدالحمید بن هدوقه از منظر فمینیسم پسااستعماری». *فصلنامه علمی لسان مبین* (پژوهش زبان و ادب عربی). ۱۳(۴۶)، ۱۰۱-۱۱۹. DOI: 10.30479/LM.2021.14600.3155.۱۱۹-۱۰۱
- قوامی، آزاده؛ چگینی، اشرف. (۱۴۰۱). «تحلیل مولفه‌های صدا، هویت و عاملیت در داستان‌های عرس الزین با تکیه بر نظریات فرودست پسااستعماری اسپواک». *مجله الجمعیه الایرانیه لغه العربیه و آدابها فصلیه علمیة محکمه العدد*. ۶۵. ۱۴۳-۱۷۱. Doi: ۱۷۱-۱۴۳
HTTPS://DOI.ORG/10.22034/IAALL.2022.158491
- کریمی، جلیل. (۱۳۸۶). «مقدمه‌ای بر مطالعات پسااستعماری». *مجله زریبار*. شماره ۶۳، صص ۲۲-۵.
- محفوظ، نجیب. (۱۳۷۸). *کوچه مدق*. ترجمه محمد رضا مرعشی پور. چاپ اول. تهران: فرهنگ و اندیشه.
- محمدپور، احمد؛ علیزاده، مهدی. (۱۳۹۰). «تولد غرب و برساخت شرق دیگری شده از رویکرد پسااستعماری». *فصلنامه مطالعات ملی*. ۱۲(۱). ۱۷۰-۱۴۱.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۴۰۱). *ادبیات تطبیقی؛ مفاهیم، مکاتب، انواع و بیکره‌ها*؛ چاپ دوم تهران: انتشارات لوگوس.
- نوابخش، فرزاد؛ درودی، مسعود. (۱۳۹۳). «گفتاری در مطالعات پسااستعماری و ضرورت گسترش آن در جوامع غیر غربی». *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*. ۷(۱). ۷۵-۵۷.

ب: منابع لاتین

- Morton, S. (2003) *Gayatry Chakravorty Spivak; Theories and Works*. Newyork and London, Routledge press.
- Spivak, Gayatry, Chakravorty (1990) *The post-Colonial Critic: interview Strategy, Dialogues*; England: Routledge. Oxford University Press.

-
- Spivak, Gayatri, Chakravorty (1999) *A Critique of postcolonial Reason; Toward a History of the Vanishing Present*. Harvard university press.